

‘Niet gansch van vreemde smetten vrij’ Limburg en het Nederlandse vaderland in de 19e eeuw

Samenvatting

In dit artikel staat het Nederlands-nationaal gevoel in de provincie Limburg in de 19e eeuw centraal. Bestond dat natiegevoel wel, en zo ja, wat hield dat dan in, en voor wie? De Limburgse houding ten opzichte van de rest van Nederland was gedurende de vorige eeuw lange tijd negatief en afwerend, en pas de Pruisische dreiging rond 1866/67 en opnieuw in 1870/71 zorgde voor meer positieve gevoelens. Ook de katholieke celerus belemmerde de ontwikkeling van een Nederlands-nationaal gevoel in Limburg door een Limburgs exclusivisme te cultiveren in de strijd met de ‘nationale’ Limburgse liberalen. Nederlandse politici en publicisten waren Limburg ook lange tijd liever kwijt dan rijk, en Noordnederlandse burgers wisten weinig van het ‘exotische’ Limburg. Tegen het eind van de eeuw werd een voorzichtige toenadering van de landsdelen zichtbaar op diverse gebieden, maar Limburg zou pas in de 20e eeuw echt gaan integreren in de Nederlandse natie. In de vaak als ‘onze nationale eeuw’ omschreven 19e eeuw moesten de meeste bewoners van Nederlands zuidelijkste provincie zowel nog Limburgers als Nederlanders worden.

1. Inleiding

De 19e eeuw wordt vaak getypeerd als ‘de eeuw van het nationalisme’. In Europa ontkiemden én desintegreerden (multi)nationale staten onder de kracht van het nationale sentiment. De historicus Boogman stelde in 1970 dat de Nederlanders in de vorige eeuw echter volslagen vreemd stonden tegenover de roerige en dynamische nationale bewegingen zoals die zich in bij voorbeeld Duitsland of Italië openbaarden. Volgens Boogman maakte de Nederlander deel uit van een ‘historische staatsnatie’, die ‘klein en verzadigd’ was (Boogman 1970, 9). In deze visie vallen de processen van staat- en natievorming ge-

R. Op den Camp

was verbonden aan de vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Utrecht en werkt aan de voltooiing van een proefschrift over arbeidersbeweging (ANWV) en progressief liberalisme 1870-1900. Adres: Bloemstraat 18, 3581 WE Utrecht. Tel.: 030-516811.

heel samen. De nederlandse natie was reeds één, binnen grenzen die *grosso modo* reeds lang gevormd en geconsolideerd waren. In recenter onderzoek werd echter meer nadruk gelegd op verschillende fasen van het natievormingsproces in het 19e-eeuwse Nederland, elk met hun eigen politieke en culturele dynamiek (Van Sas 1992a, 9). Maar wat bleef was een overheersend hollandocentrisch beeld. De situatie ten aanzien van het vaderlandse gevoel in de buitengewesten bleef daarbij grotendeels onderbelicht. Dat geldt zeker voor het meest perifere deel van Nederland: de provincie Limburg. In het hierna volgende zal de verhouding tussen ‘het verre Limburg’ en het Nederlandse vaderland in de ‘eeuw van het nationalisme’ nader belicht worden.

2. Het ‘bedenkfel’ Limburg: de uitvinding van een provincie

In het toonaangevende tijdschrift *De Gids* werd Limburg in 1887 voorgesteld als ‘een eigenaardig kind (...) in de Nederlandse familie’, zich onderscheidend van de rest van Nederland door ‘eigen zeden, gewoonten en taal’ (Op den Camp 1994, 174). Maar de Nederlandse nationaliteit was voor de 19e-eeuwse Limburger geen natuurlijke zaak. In zijn geschiedenis van Roermond citeerde de Limburgse kapelaan en latere rijksarchivaris Habets een molaar, die in 1831 verzuchtte: ‘Dit is de vierde souverain huis, dat ik (...) beleefd heb. Wy waren eerst Keyzers, dan werden wy Fransch, dan werden wy weder Hollandsch en nu syn wy Belgisch’ (Habets 1865, 410-411). Tot het eind van de 18e eeuw was het gebied van de huidige Nederlandse provincie Limburg verdeeld in vele kleinschalige staatkundige eenheden (Alberts 1983, 190 e.v.). Met de komst van de Fransen in 1795 kwam voor het eerst een be-

stuurlijke eenheid in deze regio tot stand. Na het vertrek van de Fransen ontstond in 1815 het Verenigd Koninkrijk, dat de huidige staten Nederland, België en Luxemburg omvatte. Daarin werd een provincie Limburg gevormd die bestond uit het gebied van de huidige Belgische en Nederlandse provincies Limburg te zamen. De benaming Limburg was een volslagen *Fremdkörper* voor het gebied en was het resultaat van een gril van koning Willem I.¹ Na het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk als gevolg van de Belgische Opstand in 1830 kwam het hele Limburgse gebied onder Belgisch bestuur, behalve de vestingstad Maastricht, die in handen bleef van een Nederlands garnizoen. De definitieve vaststelling van de grenzen tussen de nieuwe Belgische staat en Nederland was problematisch, en pas in 1839 dicteerden de grote mogendheden middels een fraai staaltje territoriale koehandel de grensafbakening.² De provincie Limburg werd gesplitst: de regio die destijds werd aangeduid als Oost-Limburg, bestaande uit het gebied op de rechter Maasoever en het oostelijke Peelgebied, werd in 1839 afgescheiden van de Belgische staat, waarvan het negen jaar lang deel had uitgemaakt. Dit gebied vormde voortaan de Nederlandse provincie Limburg, maar werd tevens een hertogdom, waarvan de Nederlandse koning Willem I hertog werd. Als hertogdom trad Limburg tevens toe tot de Duitse Bond, maar de vestingsteden Venlo en Maastricht vielen buiten de Bondsstatus. Van *de facto* Belgische onderdanen waren de Limburgers in één klap *bipatrieden*, burgers van twee staatkundige eenheden geworden (Van Banning 1967, 131). Aan deze gecompliceerde staatsrechtelijke positie kwam pas in 1866 een einde, toen Pruisen de Duitse Bond reorganiseerde en daarbij Limburg ontsloeg van alle politieke banden met de Duitse staten, waardoor de provincie eindelijk een ondubbelzinnige staatkundige positie verkreeg.

3. 'Holland' in Limburgse ogen na 1839

Hoe was de verhouding tussen de Limburgers en hun nieuwe, Noordnederlandse landgenoten na 1839? Onderzoek naar de publieke opinie in Nederlands Limburg in relatie tot de rest van Nederland richtte zich vooralsnog vooral op de Limburgse elite.³ Het overgrote deel der Limburgse bevolking

was uit traditie gebonden aan de kleine, nauwbe-grensde geboortestreek.⁴ Autoriteiten werden er gevormd door 'een ijverige pastoor en een vaderlijke burgemeester', zoals een Luikse bisschop na een bezoek aan Nederlands-Limburg optekende (Rogier/Spiertz 1967, 682). De Nederlandse taal werd pas vanaf 1815 op de lagere scholen onderwezen, en vaak in de vorm van stijve schrijftaal die Noordnederlanders zelf haast nooit gebruikten. Als voertaal vond het Nederlands bij de doorsnee Limburger dan ook nauwelijks ingang. In godsdienstig, cultureel en economisch opzicht was Limburg meer aan België en het Duitse Rijnland verwant dan aan Noord-Nederland. De staatkundige verbrokkeling had echter het ontstaan van een gemeenschappelijke cultuur verhinderd. Langs de oostgrens van de provincie werd veelal Duits of een daaraan nauw verwant dialect gesproken, terwijl de Waals-Vlaamse taalgrens tot op de dag van vandaag vlak onder Maastricht loopt.

Naast deze omstandigheden werd de stemming in Limburg ten aanzien van het Nederlandse vaderland bepaald door meer materiële factoren. Het wegvallen van België als afzetgebied voor lokale agrarische produkten en de stagnatie van het handelsverkeer over de Maas na 1830 had voor de overwegend agrarische bevolking van Nederlands Limburg nadelige gevolgen. Daarenboven vormden vooral de Nederlandse belastingen een belangrijke bron van onvrede (Alberts 1983, 193). Niet alleen waren deze hoger dan de Belgische die tussen 1830 en 1939 geheven werden, maar ook het feit dat die belastingdruk mede bepaald werd door de gemaakte kosten van de oorlog die Nederland tegen België gevoerd had, zette kwaad bloed. 'Wij worden toch slechts als Nederlanders beschouwd, voor zooveel het passief der financiën betreft; eene ondervinding van 8 jaren heeft ons geleerd, dat wij in alle andere opzichten als vreemdelingen worden aangezien,' schreef het dagblad *De Limburger* in 1848. Of, zoals de *Opregte Maastrichter Almanak* twee decennia later in de plaatselijke taal aangaf: 'Den Hollender gief niks, dee plük eus wel, mer dat is auch alles' (Orbons/Spronck 1967, 43).

Tot ver in de 19e eeuw waren dergelijke klachten in Limburg te horen. De onvrede met het Nederlandse bewind kwam onder meer tot uiting in een separatistische beweging, die vooral in de jaren

1840 poogde Limburg los te weken van Nederland en aansluiting bij België of Duitsland tot stand te brengen. Aan de staatsrechtelijke status quo kon echter niet meer getornd worden, en langzamerhand legden de Limburgers zich bij het lidmaatschap van de Nederlandse staat neer. Maar de dualistische staatkundige positie, de als onrechtvaardig zwaar ervaren financiele verplichtingen en de geringe aandacht die 'Holland' had voor Limburg maakten dat de publieke opinie in die provincie het Nederlandse vaderland overwegend ongunstig gestemd bleef. Van een hecht Nederlands-natiegevoel was dan ook geen sprake: 'Daar in België wonen ja onze landgenoten van oudsher, met ons vereenigd door den band van godsdienst, zeden en geschiedenis. Wij zijn België's aan Holland geklonken door de tractaten. Kunnen wij er wat aan doen?' schreef de eerder genoemde Habets in zijn *Cronijkje van Limburg door eenen dorpskapelaan* (Habets 1977, 115).

4. De dreiging van Pruisen, 1866-1871

Nationale en vaderlandse gevoelens komen vaak duidelijk aan de oppervlakte als er sprake is van rivaliteit met of bedreiging door het buitenland. In de jaren 1866-1867 woedden in Europa oorlogen die onder meer de territoriale toekomst van het zich vormende Duitsland tot inzet hadden.⁵ Limburg dreigde als lid van de Duitse Bond hierbij direct betrokken te geraken, en daarmee dreigde dit gevaar ook voor Nederland. Het vooruitzicht ingelijfd te worden door het protestantse en militaristische Pruisen stemde veel Limburgers milder ten aanzien van Nederland, hoewel dáár veel stemmen opgingen om Limburg maar 'af te stoten' om geen oorlog met Pruisen te riskeren. 'De Limburger berust lijdelijk in tal van onaangenaamheden, omdat hij prijs stelt op zijn gemeenschappelijk vaderland, omdat hij gehecht is aan zijn vorst.(...) Zou hij niet mogen verwachten, dat zijne meer begunstigde landgenooten in hem een landgenoot zien?' reageerde in 1867 een Limburgse krant op die Noordnederlandse houding (Evers 1981, 144).

Nog nadrukkelijker stond de periode van de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 voor Limburg in het teken van grote angst voor inlijving bij het door Pruisen gedomineerde Duitsland.⁶ De inlijving van heel Nederland sloot men niet uit, maar voor het

opslokken van Limburg alléén was men nog meer beducht op grond van de strategische ligging van het gebied aan de Maas en vanwege oude Bondsrechten die Duitsland zou kunnen claimen. In de pers kwam het dit keer tot vele uitingen van aanhankelijkheid aan het Nederlandse vaderland. Al bleef men grieven koesteren, het algemene gevoelens der Limburgers tijdens de bange oorlogsdagen vond uitdrukking in een statement van het te Heerlen verschijnende dagblad *De Limburger Courier*: 'Wij behoren noch tot de Germanen, noch tot de Galliers, en het ware te wenschen, dat beide genoemde volkeren de vrijheden zochten te verkrijgen die wij bezitten, voordat zij ertoe over gingen elkander te beoorloggen.' Het te Sittard uitgegeven weekblad *De Nieuwsbode* voegde daar een duidelijke conclusie betreffende de nationaliteit van de Limburgers aan toe: 'Die twee arenden die elkander als roofvogels bestrijden, ze kunnen in ons oog geene bodem zijn, die den volkeren de ware verlichting komen verkondigen. Daarom zijn wij Fransch noch Pruissisch, maar Nederlandsch' (Op den Camp 1992, 89).

Deze voorbeelden markeren in zekere zin een keerpunt in de Limburgse publieke opinie ten aanzien van de rest van Nederland. In zekere zin, omdat kritische geluiden ten aanzien van het Nederlandse vaderland in de Limburgse pers niet verstomden. Maar de korte periode van heftige angst om bij Duitsland gevoegd te worden werkte in elk geval voor het opiniërende deel der Limburgse bevolking als katalysator voor de ontwikkeling van Nederlands-nationale gevoelens. In vergelijking met het verafschuwde Pruisen werden normen en waarden als vrijheid, vredelievendheid, verdraagzaamheid en burgerzin positief gewaardeerd, en deze werden als structurele ingrediënten van de Nederlandse nationaliteit beschouwd.

5. Limburg in 'Hollandse' ogen na 1839

De negatieve houding die veel Limburgers vanaf 1839 tegenover hun vaderland aangenomen hadden, vond zijn equivalent in de houding van de bewoners van Noord-Nederland ten aanzien van hun jongste landgenoten. De vestingsteden Maastricht en Venlo hadden een historische band met het noorden van het land, maar dat gold geenszins voor het overige Limburgse gebied, dat in 1839 aan de Ne-

derlandse staat werd toegevoegd. In Noord-Nederland wekte met name de staatsrechtelijke status van Limburg weinig enthousiasme. In 1848 pleitte J.G.H. Boissevain, redacteur van de *Arnhemse Courant*, in een brochure onder de titel *De Limburgsche Kwestie* voor het afstoten van Limburg door Nederland, om te voorkomen dat Pruisen vanwege die provincie ooit Nederland in een oorlog zou kunnen betrekken. Boissevain kwalificeerde Limburg daarbij als 'een jammerlijke strook gronds, een uitwas van ons land, dat onze beste sappen verteert; een vreemd aanhangsel' (Alberts 1983, 198). Ook in de Tweede Kamer verhieven zich stemmen die de afscheiding van Limburg van Nederland bepleitten. In de volgende decennia bleef de houding van Nederland tegenover Limburg gereserveerd, en de Pruisische dreiging zorgde in 1867 opnieuw voor anti-Limburgse uitingen in de Nederlandse pers.

Deze afkeurende geluiden hadden doorgaans echter meer betrekking op de staatsrechtelijke positie van Limburg dan op de bewoners zelve. Over het Limburgse land en volk kenmerkten Noordnederlandse commentaren zich vooral door onwetendheid en verwondering. Arnold Ising, een Hollands bezoeker van het Nederlands Landhuishoudkundig Congres dat in 1856 in Maastricht gehouden werd, merkte over 'de smalle strook tussen België en Duitsland, de uithoek van ons landje' op, dat 'die er op de kaart verwonderd schijnt uit te zien dat ze nog aan Nederland behoort'. Maastricht omschreef hij als 'geene Hollandsche stad: men spreekt er in de eerste plaats Mastreegs (eene taal op zichzelf, waarover en waarin boeken geschreven zijn), in de tweede plaats Fransch, in de derde plaats Hollandsch met een sterk accent; men betaalt er met Belgische Francs en sentimes. (...) Men drinkt er in plaats van thee en jenever, gekookte koffij uit groote dikke koppen, en oud bier uit glazen met ooren; de mannen uit het volk loopen er niet in hun borstrok, of in een lakensch rokje met korte pandjes, maar in blouse, en de vrouwen niet met mutsen, kometjes of kappen met oorijzers, maar met losse doeken om het hoofd geknoopt.' En over het land in de omgeving van de Limburgse hoofdstad noteerde hij: 'En dan dit land. Er zijn geene onafzienbare weilanden met rechte sloten en knotwilgen, maar bergen en dalen; de hellingen der heuvels prijken er met bouwlanden en geboomte, en snelvlietende beken kronkelen er

door de valleijen' (Ising 1856, 485). Verbazing troef: de Noordnederlanders moesten hun nieuwste provincie nog ontdekken!

6. Craandijks reisverslagen

De Italiaan Edmondo de Amicis legde de impressies van zijn reis door Nederland in 1873 en 1874 vast in boekvorm en noteerde daarbij dat reizigers die Nederland bezochten, Limburg wel konden overslaan, omdat het door zijn eigenaardigheid niet het bijzonder merkwaardige (sic!) opleverde dat vreemdelingen uit Zuid-Europa naar Nederland lokte! (De Amicis 1990, 308). Als buitenlanders het aparte karakter van Nederlands zuidelijkste provincie al opmerkten, hoe keken reizigers uit het vlakke land van water en molens dan tegen Limburg aan? Een Nederlandse koopman berichtte in 1873 over de Limburgers: 'Een zonderling soort van landgenooten! Ze spreken beter Fransch en Duitsch dan Hollandsch (...) Ook de zeden en gewoonten verschillen hier met die van andere provincies (...), men moet hier onder hen zelf zijn om te weten hoeveel eigenaardigs deze weinig Nederlandsche Nederlanders hebben' (Habets 1977, 115). Veel literatuur over Noordnederlandse reizigers naar Limburg is er niet, maar de reisverslagen van de doopsgezinde predikant J. Craandijk vormen een boeiende uitzondering op deze regel. Tussen 1874 en 1888 legde Craandijk zijn impressies van voettochten door heel Nederland, rijkelijk gelardeerd met gedetailleerde beschouwingen over kunst, geschiedenis, zeden en gewoonten van de vele streken die hij bezocht, vast in wat uiteindelijk acht delen *Wandelingen door Nederland* zouden worden. En ook voor Craandijk was Limburg een wel uiterst a-typisch onderdeel van het vaderland. 'Als Noord-Nederlander wandelt gij er rond onder den indruk, dat gij in den vreemde zijt, en van tijd tot tijd moet gij u geweld aandoen, om u te herinneren, dat gij temidden van landgenooten verkeert,' verzuchtte Craandijk tijdens zijn eerste reis naar Limburg. (Craandijk 1876, 314). En hoewel Craandijk aan den lijve ervaren had dat elke streek in Nederland zijn eigen dialect kende, leerde het contact met de doorsnee Limburger hem dat het taalgebruik in deze provincie wezenlijk afweek van het elders in den lande gebruikelijke: 'Dwaalt gij over de bergen, klopt gij aan de eenzame boeren-

hoeven, wisselt gij een woord met den arbeider op den akker, met het deerntje dat de koe hoedt, het kan u ligt gebeuren dat uw Hollandsch evenmin wordt verstaan, als gij een letter begrijpt van de taal, die gij hoort' (Craandijk 1876, 315).

Niet alleen door de gebezigde taal week Limburg af van wat Craandijk in de rest van Nederland, met inachtneming van alle onderlinge verschillen, als 'Nederlands' ervaren had. 'Wie Venlo binnentreedt weet naauwelijks, in wat land hij zich bevindt. (...) Het voorkomen der stad is ten eenenmale uitheemsch,' noteerde Craandijk bij aankomst in de stad (Craandijk 1882, 3-4). Andere Limburgse steden werden door Craandijk vanuit een zelfde gezichtsveld beoordeeld. In Valkenburg 'missen de Limburgsche huizen, door bouwstijl en kleur, het frische en vrolijke, dat aan menig "Hollandsch" dorp een welvarend voorkomen geeft,' terwijl 'wie, na Roermond te hebben bezocht, plaatsen als b.v. Helmond doorwandelt, die zal zich daar weêr als te huis gevoelen' (Craandijk 1879, 91). En net als Ising voor hem uitte ook Craandijk zijn verwondering over het Limburgse landschap: 'Gij ziet er tal van dingen, zooals gij ze in onze andere gewesten niet aantreft. Alles draagt een gansch anderen stempel, dan wij het gewoon zijn. Rotsen zijn er, wel geen Alpen, met besneeuwde toppen, maar toch wezenlijke rotsen, schoon van vorm en kleur. Riviertjes en beken stroomen er driftig over steenklompen en langs steilten, hier en daar schuimende watervallen vormende. Prachtige vergezichten zijn er in menigte, lieflijk en trotsch. Grotten zijn er, hollen, steengroeven, steenkolenmijnen zelfs, op Nederlandschen bodem voor 't overige onbekend. De steden en dorpen lijken weinig of niets op die wij in het Noorden zien' (Craandijk 1892, 146-147).

In de geschiedenis moest volgens Craandijk de reden voor het van Noord-Nederland afwijkende leefklimaat en taalgebruik in Limburg gevonden worden. 'Wat een aantal individuen tot een volk maakt, dat is hunne geschiedenis, hun gemeenschappelijk verleden, dat is een zekere geestverwantschap, die de vrucht van gemeenschappelijke sympathieën is. (...) Gij verneemt maar zelden den naam van een dorp, van een heerlijkheid, van een adelijk geslacht, die u gemeenzaam is geworden uit den tijd, toen gij op de schoolbanken geschiedenis leerde. Van den band, die de kinderen van hetzelfde

vaderland zamenbindt, gevoelt gij dikwijls in het Limburgsche niet veel. Dat is ook niet onnatuurlijk, de geschiedenis van Limburg is een andere, dan die der Noordelijke gewesten' (Craandijk 1876, 315-317). Het historische gegeven van Opstand en Gouden Eeuw werd in Nederland in de 19e eeuw algemeen gebruikt om zijn bestaan als zelfstandige natie te rechtvaardigen (Van Sas 1992b, 84). Craandijk relativeerde dit gegeven voor Limburg: 'Van de betrekking tot de Republiek heeft het deel van Limburg, dat ertoe behoorde, niets anders dan de lasten gedragen. Limburg is ten allen tijde een product van oorlogen en tractaten, een schepping der diplomatie geweest. (...) Geen wonder, dat onder zulke omstandigheden geen eigenlijk volk zich daar vormen kon en althans geen band met de Vereenigde Provinciën kon ontstaan. (...) Geen wonder, dat zoowel het uitwendig voorkomen der stad als het eigenaardig karakter der bevolking volstrekt geen zuiver Nederlandsch type vertoont. Het "Neêrlands bloed" in hunne aderen is niet gansch "van vreemde smetten vrij". Het stroomt er welligt met meer levendigheid dan in de Noordelijke gewesten.' En dus, concludeerde Craandijk, was het eigenlijk logisch dat de Limburger 'zich maar ten halve een Nederlander acht en u voor een halven broeder houdt'. De geschiedenis, die Limburg tot een vreemde loot aan de Nederlandse stam gemaakt had, zou het echter ook steeds meer deel doen uitmaken van de Nederlandse natie. 'De omstandigheden veranderen, de afstanden krimpen in, en het hangt van nu vooral van de individuen af, of ineensmelting tot ééne natie in korter of langer tijd, meer of minder ten volle plaats zal hebben. (...) Staan wij nu nog wat vreemd tegenover elkander, de loop des tijds en een veelvuldiger verkeer zal den band vaster smeren, dien de diplomatie heeft gelegd, en volbrengen wat geen staatsmanswijsheid ooit vermag. Een natie wordt niet in de kabinetten der ministers gemaakt of door het magtwoord van koningen geschapen: door de geschiedenis wordt zij gevormd.' Op de staatkundige consequenties van het geschiedproces zouden de Limburgers volgens Craandijk geen invloed meer kunnen uitoefenen. Het 'ingroeien' in de Nederlandse natie was wél iets wat zij zelf mede in de hand hadden: 'Limburg is thans Nederlandsch. Moge het niet alleen Nederlandsch zijn, maar het ook *willen wezen*, en er prijs op stellen, het te zijn. Dan

zou Nederland een schoone provincie inderdaad gewonnen hebben' (Craandijk 1876, 315-318 en 366; 1879, 84-85).

7. Het katholicisme in Limburg en het natiegevoel

De weinig coherente staatkundige ontwikkeling had de afwezigheid van enig nationaal besef in Limburg tot gevolg, maar had ook gevolgen in politiek-ideologisch opzicht, met name wat de verhouding liberalen-katholieken betrof. De Limburgse bevolking was vrijwel homogeen katholiek, en de kerk en clerus hadden grote invloed op het dagelijkse bestaan van de Limburgers. Dit gold weliswaar ook voor Noord-Brabant, maar die provincie had nauwere historische banden met Noord-Nederland dan het Limburgse gewest. In de Bataafs-Franse tijd verkregen de katholieken in de voormalige Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden de formele gelijkberechtiging van hun geloof. De Nederlandse liberalen, die het politieke bedrijf in die jaren domineerden, voerden in de jaren 1840 en 1850 een politiek die onder meer het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie tot gevolg had. Sommige historici spreken voor die periode over een 'natuurlijke verbondenheid van de katholieken met links', die pas in de jaren 1860-1870 onder druk van de schoolkwestie uiteen viel⁷ (Verhage 1994, 38). In Limburg had het katholicisme echter sinds eeuwen de functie van publieke kerk vervuld, en vanaf de inlijving bij Frankrijk in 1895 werd deze rol teruggedrongen. Kloosters werden gesloten, geestelijken vervolgd, en het bisdom Roermond werd, met de priesteropleiding erbij, opgeheven. De Limburgse katholieke geestelijkheid ontwikkelde hierdoor een grondige afkeer van elke vorm van 'nieuwlichterij'. Na de Franse periode wisten de clericalen hun invloed op de samenleving weer te vergroten. Vanaf het midden der 19e eeuw trokken de Limburgse liberalen hiertegen ten strijde, met name tegen de clericale invloed op buitenkerkelijke terreinen als pers, onderwijs en politiek. In de tweede helft van de 19e eeuw gingen de liberalen zich daarbij steeds meer als 'nationaal' manifesteren. Hoewel ze veelal een katholieke achtergrond hadden, beschouwden ze zich als de dragers van de Nederlandse natie in Limburg. Zij stonden onder invloed van Hollanders: kooplieden,

ambtenaren, juristen, onderwijzers, militairen. De clericalen daarentegen richtten hun blik meer zuidwaarts, en trokken zich terug in een Limburgs exclusivisme (Nissen 1989, 199). Vooral de invloedrijke Roermondse bisschop J.A. Paredis was een exponent van dit provincialisme. Deze tegenstelling ging met veel retoriek gepaard: liberale bladen betitelden clericalen als 'vijandig tegenover de Nederlandschen staat' en 'alle Nederlandsche beginzelen'; terwijl in de clericale pers het liberalisme als 'een roofvogel van gene zijde van den Moerdijk' werd bestempeld (Verhage 1994, 40). Pas in het begin van onze eeuw nam de weerzin van de Limburgse katholieken tegen de Nederlandse natie af, nadat in de politieke strijd het Limburgse liberalisme was verslagen door het katholicisme. De opkomende katholieke verzuiling bracht de Limburgse katholieken meer en meer in contact met hun noordelijke geloofsgenoten, terwijl het provincialisme z'n betekenis had verloren als retorisch wapen in de strijd tegen de 'nationale' liberalen. Maar in de tweede helft van de 19e eeuw werd aan een groot deel van de Limburgse bevolking de voedingsbodemp voor het ontwikkelen van een Nederlands-nationaal gevoel mede ontnomen door het institutionele katholicisme, dat haar kudde meevoerde op de weg van het provincialisme in de strijd tegen de 'nationale' liberalen.

8. Besluit: Limburgse Limburgers en Limburgse Nederlanders

In het voorjaar van 1871 karakteriseerde een te Maastricht verschijnend dagblad de verhouding van de Limburgers tot het Nederlandse vaderland als volgt: 'Les Limbourgeois se regardent d'abord comme Limbourgeois, et ensuite, et sous condition, comme Néerlandais' (Op den Camp 1992, 98). Uit deze uitspraak zou men kunnen afleiden dat er in Limburg een sterk regionaal bewustzijn bestond, met daaruit voortvloeiend het besef een aparte plek in te nemen binnen de grotere, nationale (Nederlandse) identiteit. Blijkens deze bron, spreekbuis voor de Limburgse elite, was die sociale bovenlaag zich bewust van een eigen identiteit en wilde ze dat uitspreken en bevorderen. Maar als dat zo was, dan gold dat voor een klein deel van de totale bevolking. Zoals gezegd had de grote staatkundige verbrokke-

ling tot 1795 het ontstaan van enig nationaal gevoel in Limburg sterk verhinderd. Maar behalve de ontwikkeling van een nationaal gevoel werd ook het ontstaan van een gewestelijk saamhorigheidsgevoel erdoor gefrustreerd. Dat werd nog meer in de hand gewerkt door de structuur van de samenleving: op enkele (kleine) steden na was Limburg een agrarische samenleving bestaande uit een aaneenschakeling van kerkdorpen en gehuchten. De in de vorige eeuw in Limburg dominerende negatieve houding ten opzichte van Nederland werd niet beantwoord door een sterk gewestelijk identiteitsgevoel (Nissen 1989, 185-187). Men voelde zich géén Nederlander, maar het bleef tot ver in de eeuw, zelfs voor de elite die in de ontwikkeling van een gevoel van 'Limburgerschap' het voortouw nam, onduidelijk wat men dan wél was! Uitingen van een anti-Nederlandse houding hadden doorgaans betrekking op het fiscale en economische klimaat in Nederland, maar appelleerden niet aan een Limburgs zelfbewustzijn. Een regionale identiteit kreeg in Limburg pas gestalte onder druk van buitenaf: voor de elite was dat de ongewenste inlijving in het Nederlandse staatsbestel; de man in de straat voelde zijn (lokale) eigen identiteit pas onder druk komen te staan door ingrijpende sociaal-economische veranderingen die in het begin van deze eeuw optraden: de ontsluiting van de mijnen en de daarmee gepaard gaande grootscheepse immigratie van niet-Limburgers naar Limburg. Onder druk van deze omstandigheden ontwikkelde zich geleidelijk aan een de lokale begrensdheid ontsijgend regionaal zelfbewustzijn, dat sterk defensief van aard was. Hierbij speelde de pastorale strategie van de Roermondse bisschoppen net als in de 19e eeuw een centrale rol: het ging om de verdediging van de homogeen katholieke identiteit van de provincie tegen schadelijke invloeden van daarbuiten. Het clericale kader, al in de vorige eeuw gevormd aan de seminaries en de normaalscholen, bleek andermaal de agitator van het regionaal zelfbewustzijn (Nissen 1989, 190 en 199).

De *impact* van de moderne natiestaat werd in Limburg pas geleidelijk aan gevoeld in onze 'nationale' eeuw. Gedurende de 19e eeuw, met een uitloop naar het begin van onze eeuw, werden de Limburgers losgeweekt van hun puur lokale leefwereld en hun primordiale bindingen. Voor de sociale elite begon dit proces relatief vroeg en verliep het gelei-

delijk. Voor hen vormde het politieke feit van het moeten ondergaan van het niet-gewenste Nederlandse staatsburgerschap, met de daaraan verbonden economische en financiële grieven, de motor van dit proces. De massa der Limburgers onderging deze transformatie pas heel laat in de 19e of vroeg in de 20e eeuw onder druk van ongekend ingrijpende veranderingen van economische en sociale aard, die dit proces een veel abrupter karakter gaven. In 1920 merkte de Limburgse Tachtiger Frans Erens over zijn vaderland op: 'Ware Limburg in 1839 bij België gevoegd, weinigen zouden zich toen verzet hebben, evenmin als dat men een bijzondere blijdschap zou hebben geuit. Toen zou men dat tamelijk onverschillig over zich heen hebben laten gaan. Nu is het daarvoor te laat. Toestanden hebben zich vastgelegd, de betrekkingen met Nederland zijn geconsolideerd, de bewoners van Limburg hebben zich vermengd met die van andere provincies. Dezelfde wetten hebben ons tachtig jaar lang geregeerd; twee à drie generaties zijn onder die wetten opgegroeid. Die generaties hebben geleerd de Noord-Nederlanders te beschouwen als leden van hetzelfde gezin' (Erens 1985, 187). In de 19e eeuw was hiervan echter nog geen sprake. Uit het voorgaande moge blijken dat er pas voorzichtig van een Nederlands-nationaal gevoel in Limburg gesproken kon worden toen de 19e eeuw haar laatste kwart inging. Dat gold met name voor de sociale bovenlaag van de bevolking; de doorsnee Limburger sprak de Nederlandse taal nauwelijks en was geenszins van een Nederlands-nationaal besef doordrongen. De Limburgers keerden zich weliswaar niet meer nadrukkelijk af van Nederland, maar ze hadden hun eigen plaats binnen de Nederlandse natie nog niet gevonden. Het zou nog enige tijd duren alvorens de ingezetenen van 's lands jongste provincie onder druk van het Nederlandschap Limburgers én Nederlanders geworden zouden zijn.

Noten

1. Voor de meeste gewesten van het Verenigd Koninkrijk lag een (historische) provincienaam wel voor de hand, alleen voor het latere Limburg bood de historie weinig aanknopingspunten voor een naam. 'Maastrichtenaren' circuleerde als naam veelvuldig in de grondwetcommissie die over de naamgeving ging, maar Willem I besloot het gebied Limburg te dopen. Hij werd immers hertog van dit gewest, en de naam Lim-

burg verwees naar het middeleeuwse Ardense hertogdom Limbourg, waartoe overigens van de latere provincie slechts enkele gebiedjes aan de uiterste zuidrand behoord hadden.

2. In 1815 had de Nederlandse koning Willem I het hertogdom Luxemburg als persoonlijk bezit verworven in ruil voor het verlies van zijn erflanden in Duitsland. Tegelijkertijd was het hertogdom lid van de Duitse Bond geworden. Toen het westelijke, Waalse gedeelte van Luxemburg zich in 1830 aansloot bij de nieuwe Belgische staat, voelden zowel de Duitse Bond als Willem I zich te kort gedaan, en eisten compensatie voor het territoriale verlies. Door de oplossing van 1839 kreeg Willem I hertogelijke compensatie in Limburg voor het Waals-Luxemburgse verlies, en de Duitse Bond werd schadeloos gesteld omdat Limburg als hertogdom deel ging uitmaken van de Duitse Bond.

3. Voor de bestudering van de publieke opinie werd voornamelijk gebruik gemaakt van brochures en egodocumenten van belangrijke personen uit het openbare leven, en van persbronnen. Dag- en weekbladen bereikten in de 19e eeuw slechts enkele procenten van de bevolking rechtstreeks. Wel werden kranten e.d. in cafés of in huiselijke kring voorgelezen, waardoor een breder publiek van nieuwsfeiten én commentaren kennis kon nemen. Soms leefden mensen zelfs van de verhuur van kranten! Maar elke uitspraak over 'de' publieke opinie dient een voorlopige en voorzichtige te zijn.

4. In Zuid-Limburg werd dit nog versterkt door het karakter van het landschap: de vaak steile heuvels belemmerden het verkeer van de doorsnee doirpeling naar dorpen die niet in de directe omgeving lagen of naar een stad, ook al was de afstand hemelsbreed niet zo groot.

5. Pruisen voerde in die jaren onder leiding van Bismarck oorlogen tegen Denemarken en Oostenrijk, met als inzet de afbakening van respectievelijk de Duitse Noordwest-grens en de hegemonie binnen de Duitse Bond, waarbij dat laatste vooral ging om een strijd over de vraag wie de leiding over de Duitse eenwording op zich zou kunnen nemen. Pruisen kon door overwinningen in die oorlogen de Duitse eenheid vorm geven en deze domineren.

6. Op 15 juli 1870 was een crisis rond de opvolging van de vacant gekomen Spaanse troon geëscaleerd in een oorlogsverklaring van Frankrijk aan Pruisen. De Fransen trokken op in Elzas-Lotharingen, maar na enkele successen werden ze vernietigend teruggeslagen door het moderner uitgeruste Pruisische leger. Met de totale nederlaag van Frankrijk voor de deur namen aan het eind van het jaar de geruchten over de territoriale eisen van Pruisen in Limburg groteske vormen aan. Men dacht dat Pruisen kon doen en laten wat het wilde, en Limburg als gemakkelijke prooi bij het nieuwe Duitse keizerrijk zou voegen.

7. De schoolkwestie betrof de politieke strijd tussen liberalen die alleen het van staatswege te geven openbare, neutrale onderwijs wilden subsidiëren, en confessionelen, protestant én katholiek, die gelijkberechtiging en dus ook een van staatswege bekostigd bijzonder onderwijs eisten. Deze strijd speelde een belangrijke rol in de Nederlandse politiek vanaf de jaren 1860 tot 1918, toen eindelijk een compromis over deze kwestie bereikt werd, waarbij de liberalen instemden met subsidiëring van het bijzonder onderwijs terwijl de confessio-

nelen in ruil daarvoor meewerkten aan de invoering van het algemeen kiesrecht.

Literatuur

- Alberts, W.J.A., 1972/1983, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, Assen.
- Amicis, E. de, 1990, *Nederland en zijn bewoners*, Utrecht/Antwerpen. Herdruk, oorspronkelijk: *Ollanda* (1876).
- Banning, J.P.D. van, 1967, 'Honderd jaar "gewone provincie"'. *De Maasgouw* 86, 129-138. Maastricht.
- Boogman, J.C., 1970, 'Kanttekeningen bij de geschiedenis van het nationalisme in Europa'. *Nationalisme in de 3e wereld*, Assen.
- Craandijk, J., 1874, 1876, 1877, 1879, 1880 en 1882, *Wandelingen door Nederland. Met pen en potlood*, Haarlem.
- Craandijk, J., 1892, *Wandelgids door de schoonste streken van Nederland*, Haarlem.
- Erens, F., 1985 (oorspr. 1920), 'Limburg' *Frans Erens over Limburg. Scheitsen, herinneringen, vertellingen, beschouwingen*. Nuth, 186-190. Herdruk.
- Evers, I.M.H., 1981, 'Liever Turks dan Pruisisch. De publieke opinie in de provincie Limburg 1866-1867'. *De Maasgouw* (Maastricht) 100, 129-149.
- Ising, A., 1856, 'Maastricht, en het elfde Nederlandsche Landhuishoudkundig congres'. *Vaderlandsche Letteroefeningen*, dl. 2, 484-495.
- Habets, Jos., 1975-1980 (oorspr. ca. 1866-1893), 'Cronijkje van Limburg door (e)enen dorpskapelaan'. *De Maasgouw* (Maastricht), div. nrs.
- Nissen, P.J.A., 1989, 'De ontplooiing van het regionaal zelfbewustzijn in de beide provincies Limburg na 1839'. *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen*. Leeuwarden/Maastricht, 181-212.
- Op den Camp, R., 1992, 'Noch Fransch noch Pruisisch, maar Nederlandsch! Publieke opinie en Nederlands-nationaal gevoel in de Nederlandse provincie Limburg rond 1870'. *De Maasgouw* (Maastricht) 111, 81-102.
- Orbons, P., en L. Spronck, 1966, 'Limburgers worden Nederlanders. Een moeizaam integratieproces' *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* [PSHAL] (Maastricht.), 102, 31-53.
- Rogier, L.J., en M.G. Spiertz, 1967, 'Limburg in de Franse Tijd'. *Limburgs Verleden*, Maastricht, 668-703.
- Sas, N.C.F. van, 1992a, 'De mythe Nederland'. *De Negen-tiende Eeuw*, 4-22.
- Sas, N.C.F. van, 1992b, 'Nationaliteit in de schaduw van de Gouden Eeuw. Nationale cultuur en vaderlands verleden 1780-1914'. *De Gouden Eeuw in perspectief. Het beeld van de Nederlandse zeventiende-eeuwse schilderskunst in later tijd*. Nijmegen, 83-106.
- Verhage, H., 1994, 'Realiteit of retoriek? Het katholieke onbehagen ten aanzien van de Nederlandse natie in Limburg in de 19e eeuw'. *Transparant* 2, 38-41.